

พระราชนิพนธ์บทละครเรื่องศกุนตลาในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเป็นกวีที่ยอดเยี่ยมพระองค์หนึ่ง
ของไทย ทรงมีพระปรีชาสามารถทางอักษรศาสตร์หาผู้ใดเสมอเหมือนมิได้ ในรัชกาล
ของพระองค์นับได้ว่าวรรณคดีไทยเจริญสูงสุด มีวรรณคดีประเภทต่าง ๆ มากมาย
ทั้งความเรียง โคลง ฉันท์ กาพย์ กลอน รวมทั้งบทละคร ละครรำ ละครร้อง และ
ละครพูด¹ พระองค์เองทรงพระราชนิพนธ์บทละครประเภทต่าง ๆ ไว้มากมาย
เพื่อให้นักศึกษาพระราชนิพนธ์บทละครเรื่องศกุนตลา มีความสมบูรณ์และต่อเนื่อง จึงขอ
กล่าวถึงการละครของไทยเป็นอันดับแรก

การละครไทย

ก. ที่มาและความหมายของคำว่าละคร ที่มาของคำว่าละครนั้น ยังไม่มี
หลักฐานเป็นที่แน่นอนว่ามาจากคำว่าอะไร เดิมสะกดว่า ลคร สมเด็จพระเจ้าบรม
วงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงอธิบายไว้ในตำนานละครอิเหนาว่า

คำว่าลครนั้น เดิมมักเข้าใจกันว่า มาแต่คำว่า "นคร" ดังเช่นคนเรียกเมืองนคร
ศรีธรรมราชและเมืองนครลำปางว่า "เมืองลคร" แต่แท้จริงเห็นจะไม่เช่นนั้น
มีลครที่เมืองชวาอย่างหนึ่ง เรียกว่า "ลางันตะริโย" พระบาทสมเด็จพระจุล
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชดำริว่า จะมาแต่ศัพท์เดียวกับคำ "ลคร" นี้เอง
แต่ต้นศัพท์จะเป็นอย่างไร ยังหาพบไม่²

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พุทธศักราช 2493 ให้ความหมายของละคร
ว่า "การมหรสพอย่างหนึ่ง เล่นเป็นเรื่องเป็นราวต่าง ๆ" (ราชบัณฑิตยสถาน 2523:792)

¹ พระเวทย์วารีพิสิฐ, วรรณคดีไทย (พระนคร: โรงพิมพ์มหาชาติไทย, 2502),
หน้า 172.

² สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ตำนานละครอิเหนา
(พระนคร: โรงพิมพ์ไทย, 2464), หน้า 1.

๒. ประเภทของละครไทย ละครไทยมี 5 ประเภท คือ

1. ละครรำ เป็นละครชนิดที่เน้นท่ารำเป็นสำคัญ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพได้ทรงอธิบายเรื่องละครรำไว้ในหนังสือตำนานละครโอเหมาย่า เป็นละครที่ไทยรับมาจากอินเดีย ละครรำมี 3 ชนิด คือ

ก) ละครชาตรี เป็นต้นกำเนิดของละครรำ มีลักษณะเป็นละครเร่แบบละครยาดราของอินเดีย เป็นละครที่เก่ากว่าละครอื่น คงจะได้แบบอย่างมาจากอินเดีย ละครชนิดนี้จึงมีเล่นกันอยู่ทั้งในไทย พม่าและชวา เป็นละครที่ราษฎรเล่นหาเลี้ยงชีพในพื้นที่เมืองตั้งแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี เดิมตัวละครเป็นผู้ชายล้วน หนึ่งมีละคร 3 ตัวเป็นอย่างน้อย เป็นยืนเครื่องตัวหนึ่ง เป็นนางตัวหนึ่ง เป็นจำเอยตัวหนึ่ง กระบวนเล่น ตัวละครร้องเห็นคนบทเอง มีพวกลูกคู่และปี่พาทย์รับอีกประมาณ 10 คน เครื่องปี่พาทย์ใช้เครื่องเบญจการียงด้อย่างที่เห็นของเบา¹

ข) ละครใน เป็นละครผู้หญิง มีในสมัยกรุงศรีอยุธยาสืบ¹มาถึง พ.ศ. 2230 เดิมละครผู้หญิงมีได้แต่ของหลวง เรียกกันว่า ละครนางใน หรือละครข้างใน เรียกโดยย่อว่า ละครใน เดิมละครในเล่นเฉพาะเรื่องเฉลิมพระเกียรติพระเป็นเจ้าเช่นเดียวกับโขน คือ เล่นเฉพาะเรื่องอุณรุทกับเรื่องรามเกียรติ์ ต่อมาในรัชกาลพระเจ้าบรมโกษฐ์โปรดให้เล่นเรื่องอื่นอีกเรื่องหนึ่ง รวมเป็นสามเรื่องด้วยกัน เป็นแบบแผนสืบมาจนถึงกรุงรัตนโกสินทร์² ละครในถือการรำการร้องที่ประณีตเป็นสำคัญ คำเนินเรื่องช้า ด้อยคำสุภาพ การฝึกหัดพิถีพิถันมาก การแสดงดำเนินไปช้า ๆ มุ่งดูศิลปกระบวนร้องและกระบวนรำ เนื้อเรื่องนั้นรู้กันคืออยู่แล้ว ต้องการฟังเสียงเอื้อนที่อ่อนหวานและซมลิลาการรำที่ชด้อยเป็นสำคัญ

¹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ระเบียบตำนานละคร, พิมพ์ครั้งที่ 2 (พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2465), หน้า 3.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 11.

ค) ละครนอก คือละครที่ราษฎรเล่นกันในพื้นเมือง เดิมเรียกกันว่าละคร ครั้นเมื่อเกิดละครใน จึงเรียกว่า ละครนอก ละครนอกไม่เล่นเรื่องอุรุทร เรื่องรามเกียรติ์และเรื่องอิเหนา ซึ่งเป็นเรื่องสำหรับละครใน แม้ละครผู้หญิงของหลวงเรื่องอื่น ๆ นอกจากสามเรื่องนี้ก็เรียกว่า ละครนอก อีกประการหนึ่ง ละครนอกเดิมเป็นละครที่ผู้ชายเล่น เพิ่งพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้ผู้หญิงเล่นได้ ในรัชกาลที่ 4 กรุงรัตนโกสินทร์ ตั้งแต่บัดนั้นมา จึงเป็นละครผู้หญิงทั้งโรงบ้าง ผู้ชายกับผู้หญิงเล่นปนกันบ้าง¹

2. ละครตึกคำบริบท เป็นละครเลียนแบบโอเปร่าของฝรั่ง สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระนริศรานุวัดติวงศ์ ทรงคิดแบบอย่างให้เจ้าพระยาเทเวศร์วงศ์วิวัฒน์(ม.ร.ว.หลาน กุญชร) เล่นชั้นก่อน กระบวนเล่นคึกเอาแบบละครไทย ปรับปรุงกับแบบละครของชาวยุโรป คือ แต่งตัวและร้องอย่างละครใน เล่นบนเวที มีฉากและตัวละครร้องเอง มีลูกคู่ปี่พาทย์รับ เล่นเรื่องละครแต่เล่นเป็นชุด ๆ ละครตึกคำบริบทนี้ คนชั้นผู้ดีชอบดูกันมาก เพราะคงรักษาแบบกระบวนรำที่คงงามไว้ และเลือกเพลงไทยอันไพเราะมาขับร้องรับเครื่องปี่พาทย์ ประกอบกับการแต่งโรงให้เห็นจริงและเล่นไม่ซึกซ้าชวนเบื่อ เพราะฉะนั้น เมื่อเจ้าพระยาเทเวศร์วงศ์วิวัฒน์เลิกเล่นละครแล้ว จึงมีผู้อื่นฝึกซ้อมแบบละครตึกคำบริบทเล่นต่อมาจนบัดนี้²

3. ละครพูด ละครชนิดนี้เริ่มมีในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ตอนเสด็จกลับจากประเทศอินเดีย เมื่อ พ.ศ. 2415 ผู้มีบรรดาศักดิ์สมัครซึกซ้อมเล่นถวายทอดพระเนตรเป็นบางครั้งบางคราว เช่น ในวันปีใหม่เป็นต้น ตัวละครเป็นผู้ชายล้วน เดิมกระบวนเล่นไม่มีบท ตัวละครเจรจาตามใจไปตามเรื่องที่เล่น ต่อมาเมื่อมีการขับร้องในเรื่องละคร จึงเอาบทกลอนของเก่าที่แต่งไว้หรือแต่ง

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 15.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 25.

ชนิดใหม่เป็นคำขับ แต่เล่นในโรง บนเวทีมีฉาก และแต่งตัวตามอย่างบุคคลใน เรื่องละคร มาแต่แรก¹ ต่อมา ตัวละครชายหญิง เล่นปนกัน ละครชนิดนี้ดำเนินเรื่องด้วยการพูด และแสดงท่าทางประกอบ มีฉากเปลี่ยนตามท้องเรื่อง มีดนตรีและเพลงประกอบ ละครพูดมี 2 อย่าง คือ ละครพูดแบบธรรมดาและละครพูดสลับลำ²

4. ละครร้อง ละครชนิดนี้ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ทรงเป็นผู้ คิดขึ้น ตัวละครเป็นผู้หญิงล้วน แต่ตัวตลกเป็นผู้ชาย มีการร้องเป็นพื้น ใช้ไม้พาทย์ไม้ นวม มีรับพวงประกอบในเพลงดำเนินเรื่อง เนื้อเรื่องเป็นเรื่องของคนธรรมดา โดยยึดหลักสมจริง เล่นบนเวทีมีฉาก³

5. ละครพันทาง ละครชนิดนี้ปรากฏชื่อในระเบียบตำนานละคร เลียบ ถวายตัวที่วังวรดิษฐ์ว่า "ละครแบบเจ้าพระยามหินทรศักดิ์ศรีราช" และมีคำอธิบายว่า เป็นละครผู้หญิง มีขึ้นในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว กระบวนการ เล่นรวมเอาแบบละครใน ละครนอกและงิ้วจีนเข้าด้วยกัน มีคนชอบดูมาก เมื่อ เจ้าพระยามหินทรฯถึงอสัญกรรมแล้ว ก็ยังมีผู้เล่นตามแบบอย่างสืบมาจนตราบทุกวันนี้⁴

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวกับการละคร

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เคยทรงศึกษาวิชาการ ณ ประเทศอังกฤษ จึงทรงมีความรู้ในด้านอักษรศาสตร์ ประวัติศาสตร์ นิติศาสตร์ และ ธรรมศาสตร์อย่างสูง พระองค์ได้ทรงพระราชนิพนธ์เรื่องต่าง ๆ ไว้มาก จนอาจจะ กล่าวได้ว่า ไม่มีใครแต่งหนังสือใดมากเท่าพระองค์ พระองค์ทรงโปรดการแสดง

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 19.

² อุทัย สิ้นธุสาร, สารานุกรมไทย เล่ม 20 (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์สยามนุกุลกิจ, 2521), หน้า 3900.

³ เรื่องเดียวกัน.

⁴ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ระเบียบตำนานละคร, หน้า 16.

โชน ละครเป็นอย่างยิ่ง ในระหว่างที่ทรงพำนักอยู่ในประเทศอังกฤษเพื่อทรงศึกษา ก็ได้เสด็จทอดพระเนตรละครเป็นประจำ เคยทรงแสดงละครมาแต่ครั้งทรงศึกษาอยู่ ณ ประเทศอังกฤษ จนกระทั่งได้เสวยราชสมบัติแล้ว เช่น ทรงแสดงเป็นนายมันป็นยาว ในละครเรื่องพระร่วง และเป็นพระสังฆราชนิกายคาทอลิกในละครพูดเรื่องกุศโลบาย ทรงตั้งกรมทรสพชั้น เพื่อฟื้นฟูศิลปวัฒนธรรมไทย และได้ทรงสร้างโรงละครหลวงไว้ในพระราชวังทุกแห่งเพื่อแสดงละคร¹ พระองค์ทรงสนพระทัยในเรื่องการละครมาก แต่ประสบการณ์ที่ทรงได้รับนั้นเป็นการละครแบบตะวันตกทั้งสิ้น เมื่อเสด็จพระราชดำเนินกลับมายังประเทศไทย ได้ทรงสนับสนุนกิจการละครตามแบบวัฒนธรรมไทยก่อนอื่น ได้ยกเรื่องโชน ละครรำ พระราชนิพนธ์เรื่องแรกที่มีผู้จัดแสดงในประเทศไทยก็เป็นละครรำ คือ เรื่อง "พระนาละ" คณะละครของเจ้าพระยาเทเวศร์วงศ์วิวัฒน์เป็นผู้จัดแสดง²

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเชี่ยวชาญทั้งทางละครรำ โชน ละครพูด ละครพื้นทาง ละครแบบสันสกฤตในเชิงละครพูด ทั้งที่ทรงแปลและทรงพระราชนิพนธ์ขึ้นใหม่ มีทั้งหัตถสาฎกรรมและโศกนาฏกรรม เป็นเรื่องของชนทุกชั้น ทั้งไพร่ ผู้ดี ทั้งทหารบก ทหารเรือ และเรื่องเกี่ยวกับชาติ พระองค์ทรงเป็นผู้ริเริ่มการขับละครเป็นเครื่องศึกษาอบรมจิตใจพลเมือง บทละครพระราชนิพนธ์ของพระองค์เกือบทุกเรื่องมีคติสอนใจให้เป็นคนดี มีศีลธรรม ซื่อสัตย์สุจริต รักหน้าที่ มีทั้งบทยุคลุใจให้รักชาติและรู้จักเสียสละความสุขส่วนตัวเพื่อประโยชน์สุขของส่วนรวม³

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวกับการถ่ายทอดวรรณคดีสันสกฤต

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเป็นผู้ริเริ่มถ่ายทอดวรรณคดี

¹ สารานุกรมพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 1 (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เจริญวิทยการพิมพ์, 2523), หน้า 370.

² หม่อมหลวงปิ่น มาลากุล, อธิบายพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2521), หน้า 18.

³ สารานุกรมพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 1, หน้า 326.

สันสกฤตออกเป็นพาทย์ภาษาไทย ทั้งนี้ก็เนื่องจากว่า พระองค์เสด็จไปศึกษาวิชาการ ประเทศอังกฤษในช่วงระยะเวลาที่ภาษาสันสกฤตและวรรณคดีสันสกฤตกำลังเป็นที่ ตื่นเต้นและเป็นที่สนอกสนใจของชาวยุโรป ด้วยเหตุที่ว่า ในสมัยโบราณ พราหมณ์ผู้ เป็นเจ้าของภาษาสันสกฤตหวงแหนภาษานี้มาก ไม่ยอมให้คนชั้นต่ำหรือชาวต่างประเทศ ได้เรียนรู้ภาษาสันสกฤตเลย จนกระทั่งเมื่ออังกฤษได้เข้าครอบครองอินเดีย จึงเป็น โอกาสให้ฝรั่งได้เข้าไปศึกษาภาษาสันสกฤต โดยคราวที่จ้างพราหมณ์ให้สอนด้วยราคา แพง และได้ทุ่มเทความอุตสาหะเขียนตำรับตำราไวยากรณ์สันสกฤตขึ้นใหม่ แปล วรรณคดีสันสกฤตทั้งในยุคพระเวทและยุคมหากาพย์ออกเผยแพร่แก่ชาวโลก ตั้งแต่ คริสต์ศตวรรษที่ 18 เป็นต้นมา ความรู้ภาษาสันสกฤตและวรรณคดีสันสกฤตจึงเป็นที่ ประจักษ์แก่สนามวิชาการทั่วโลก และทำให้โลกต้องพิศวงตื่นเต้นอย่างยิ่ง เพราะนึก ไม่ถึงว่า จะมีภาษาอะไรที่มีระเบียบงดงามด้วยไวยากรณ์อันประณีตละเอียดลออเหมือน ภาษาสันสกฤต และวรรณคดีสันสกฤตก็เป็นประจักษ์แห่งแก้วมณีล้ำค่ามานานาชนิด¹

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเป็นกวี จึงทรงสนพระทัยใน วรรณคดีสันสกฤตมาก แม้ว่าพระองค์จะมีได้ทรงศึกษาภาษาสันสกฤตก็ตาม เมื่อพระ องค์เสด็จกลับประเทศไทยและเมื่อเสด็จขึ้นครองราชสมบัติแล้ว ได้ทรงถ่ายทอด วรรณคดีสันสกฤตออกเป็นพาทย์ภาษาไทยหลายเล่ม เช่น ศกุนตลา พระนลคำหลวง สาวิตรี ปริยทรรคิกา และทรงพระราชนิพนธ์เรื่องราวเกี่ยวกับเทวดานานของอินเดีย เช่น ลิลิตนารายณ์สิบปาง พระเป็นเจ้าของพราหมณ์

พระราชนิพนธ์บทละครเรื่องศกุนตลา

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์เรื่องศกุนตลา บทละครห้าและละครเรื่องแบบละครดึกดำบรรพ์ จากบทละครนาฏกะเรื่องอภิศฐาน- ศากุนตละของกาลิทาส พระองค์ทรงอธิบายไว้ในตอนท้ายพระราชนิพนธ์คำนำเรื่อง ศกุนตลาว่า

¹ วัฑ์คีศรี แย้มนัคดา, "สันสกฤตพิจิตรพัน พรรณนา," เอกลักษณ์ไทย

ข้าพเจ้าขออธิบายว่า การแต่งบทละครเรื่องศกุนตลาเป็นภาษาไทยนี้ ข้าพเจ้าตั้งรูปตามใจข้าพเจ้าเอง คือ ให้เหมาะแก่การที่จะเล่นเป็นละครอย่างไทยได้ ไม่ได้อิงตามแบบนาฏกะฉบับเดิม แต่หาได้คิดเพิ่มเติมข้อความอันใดลงไปตามอำเภอใจนอกเรื่องไม่ ทั้งเนื้อเรื่องและเนื้อความ ถ้าผู้ใดจะสนใจสอบกับต้นฉบับ คงจะเห็นว่า ข้าพเจ้ามิได้ยักยอกนอกคอกไปปานใดนักเลย ถ้าหากว่าจะมีข้อที่คลาดเคลื่อนอยู่บ้าง ก็จะเป็นเพราะข้าพเจ้าอ่านภาษาสันสกฤตเองไม่เป็น ต้องอาศัยฉบับอังกฤษซึ่งมีเซอร์วิลเลียม โยนส์เป็นผู้แปล และได้อาศัยฉบับของเซอร์ไมเนียร์ วิลเลียมส์เทียบเคียงข้าง¹

จากพระราชวินิจฉัยนี้ ทำให้ทราบว่าพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวมิได้มีพระราชประสงค์ที่จะให้พระราชนิพนธ์บทละครเรื่องศกุนตลาเป็นละครนาฏกะตามอย่างต้นฉบับเดิม เหมือนอย่างเช่นที่ทรงมีพระราชประสงค์ในการทรงพระราชนิพนธ์บทละครเรื่องปริยทรรติกา ดังที่ทรงมีพระราชปรารภไว้ในอารัมภกถาของพระราชนิพนธ์บทละครเรื่องปริยทรรติกาว่า

นานมาแล้ว ข้าพเจ้าได้มีความปรารถนาที่จะถอดเรื่องละครสันสกฤตเป็นภาษาไทย คือไม่ใช่เพียงแต่อ่านเรื่องของเขามาแล้วเอามาแต่งใหม่เป็นบทละครไทยอย่างเช่นที่ข้าพเจ้าได้ทำมาแล้วแก่เรื่อง "ศกุนตลา" และไม่ใช่แปลเอาแต่ใจความแล้วและแต่งเป็นรูปใหม่ อย่างเช่นที่ข้าพเจ้าได้ทำมาแล้วแก่ "นโรปาชยาน" ซึ่งแปลงรูปเป็น "พระนลคำหลวง" ที่ข้าพเจ้าตั้งใจจะใ้กระทำคือเอาเรื่องละครสันสกฤตเรื่องใดเรื่องหนึ่งมาแปลงเป็นภาษาไทย แต่ให้คงรูปอยู่อย่างเดิมของเขาทุกประการ ที่ตรงไหนคำพูดเป็นร้อยแก้ว ก็แต่งเป็นร้อยแก้ว ที่ตรงไหนเป็นฉันท ก็แต่งเป็นฉันทบ้าง ทั้งนี้ด้วยความมุ่งหมายที่จะให้นักเลงอ่านหนังสือใคร่รู้ว่า ละครสันสกฤตโบราณเขาแต่งกันอย่างไร แสดงกันอย่างไร²

ก. เรื่องย่อพระราชนิพนธ์บทละครเรื่องศกุนตลา

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงย่อเรื่องศกุนตลาไว้ในสูจิบัตรที่ทรงเรียกว่า ระเบียบการ ทรงแบ่งเรื่องย่อเป็นสองตอน ดังนี้

¹พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, ศกุนตลา, หน้า 28.

²พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, ปริยทรรติกา (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2520), หน้า (1).

ตอนที่ 1

ท้าวทุษยันต์ กษัตริย์ผู้ครองนครหัสตินออกไปประพาสป่าหิมพานต์ วันหนึ่ง
โลกวางไปไกลจะถึงอาศรมพระกัณโฑวะมุนี มีฤๅษีผู้เป็นศิษย์พระกัณโฑวะออกมาห้ามท้าวทุษยันต์
มิให้ยิ่งกว้าง เพราะเป็นของนางบุตรีพระดาบสเลี้ยงไว้ ท้าวทุษยันต์ถามถึงพระกัณโฑวะ
ได้ความว่า ไปนมัสการพระเป็นเจ้าที่ตำบลโสมเตียรด์ แต่ได้ส่งนางศกุนตลาไว้ให้เป็น
หน้าที่ต้อนรับแขก ฤๅษีขอเชิญเสด็จไปเยี่ยมอาศรม ท้าวทุษยันต์ก็รับเชิญ เปลื้องมงกุฏ
และอาภรณ์ ทรงผ้าโพก(ซึ่งในละครนี้ใช้หมวกทรงประพาสแทน) แล้วจึงไป

ฝ่ายนางศกุนตลา หอรุ่งเช้าก็ชวนนางพี่เลี้ยงทั้งสองไปรดน้ำต้นไม้ทำสวน
ตามเคย ท้าวทุษยันต์พบนางก็มีความรัก จึงออกไปแสดงองค์ว่าเป็นเชื้อกษัตริย์และ
ถามถึงนางศกุนตลา นางอนุสุยาพี่เลี้ยงเล่าความให้แทนว่า เป็นลูกของวิศวามิตรมุนี
กับนางฟ้าชื่อเมณฑา ท้าวทุษยันต์ยินดีว่านางเป็นกษัตริย์ แล้วก็ลากลับไปพลับพลา

ฝ่ายพวกพราหมณาจารย์ผู้เป็นสานุศิษย์ของพระกัณโฑวะมุนี ในระหว่างที่พระ
อาจารย์ไม่อยู่ มีพวกปีศาจมารบกวนไม่ไต่หยุด จึงปรึกษาเห็นชอบพร้อมกันไปอัญเชิญ
เสด็จท้าวทุษยันต์ให้เข้าไปครองอาศรมเพื่อจะไต่ฆ่าเกรง ท้าวทุษยันต์ก็รับเชิญด้วยดี
เพราะเห็นว่าเป็นโอกาสจะได้พบปะกับนางศกุนตลาต่อไป

ฝ่ายนางศกุนตลาตั้งแต่พบท้าวทุษยันต์แล้ว ก็ให้มีความรักจนเศร้าโศกเป็นไข้
พี่เลี้ยงพามาอนอ่อนในส่วน ท้าวทุษยันต์ออกมาพบ เสด็จนางกำลังเล่าถึงความรักให้
พี่เลี้ยงฟัง ท้าวทุษยันต์ได้ทักกล่าวตอบไปเป็นคำแสดงความรักใคร่ในตัวนาง นางที่
เลี้ยงทั้งสองมีอชฌาก็หลีกไปเสีย ท้าวทุษยันต์จึงเล่าโสมนางศกุนตลา จนตกลงได้ทำ
การวิวาห์อย่างคณธรรพ์(คือ โดยความเต็มใจกันเอง ไม่ใช่โดยผู้ขอร้องผู้ใหญ่) แล้วท้าว
ทุษยันต์ก็กลับคืนสู่นครหัสติน

ตอนที่ 2

กล่าวถึงพระกัณโฑวะมุนีผู้เป็นบิดาเลี้ยงของนางศกุนตลา ได้ทราบเรื่องที่นาง
ได้ทำกิจคณธรรพวิวาห์กับท้าวทุษยันต์แล้ว ก็หาฤๅษีจนได้วันดี จึงส่งนางโคตมีพราหมณี
ให้แต่งตัวนางศกุนตลา ล้วนแล้วด้วยภูษาอาภรณ์ที่นางฟ้าจัดมาให้ พระกัณโฑวะให้อิวา
ห์แต่นางแล้ว จัดให้นางศกุนตลาไปกับนางโคตมีและพราหมณ์สกุลมีศรอีก 2 คน คือ

สารัตถ์ 1 พรรณนคระพ 1 พาไปยังนครหัสติน

แต่ก่อนวันฤกษ์ดีนี้มีเหตุร้ายเกิดขึ้นแล้วอย่างหนึ่งซึ่งนางอนุสุชาเป็นผู้เล่าให้นางโคตมีฟัง คือ วันหนึ่ง พระทิวาสตามสไคมาถึงอาศรม ร้องเรียกให้คนเปิดประตู นางศกุนตลาเป็นหน้าที่รับแขก แต่นางมัวเฝ้าสไคถึงท้าวทุษยันต์ จึงไม่ได้ยินเสียงเรียก พระทิวาสโกรธจึงแข่งให้ว่า ถ้านางมัวพะวงถึงใคร ขอให้เขายู่นั้นแหละลืมนาง จำนางไม่ได้ นางอนุสุชาได้ยินก็ตกใจ ไปวิงวอนขอโทษ พระทิวาสตอบว่า คำแฉ่งเติมถอนไม่ได้ แต่จะยอมให้พรแก่ว่า ผู้ที่ลืมนางนั้นถ้าเห็นแหวนให้พระลิกได้ถึงนาง นางโคตมิได้ทราบความแล้วก็ตกลงว่า ไม่บอกให้นางศกุนตลาจะดีกว่า แต่จะคอยระวังมิให้

แหวนหาย

ครั้นเมื่อนางศกุนตลาเข้าไปถึง ท้าวทุษยันต์ก็จำนางไม่ได้ นางกล่าวพ้อก็ยังไม่ยอมรับรอง นางจึงนึกได้ถึงแหวน ครั้นดูไปจึงเห็นว่าแหวนนั้นหายเสียแล้ว ท้าวทุษยันต์ก็ขับนางไป แต่โสมรชาติบุโรหิตขอรับไปเลี้ยงไว้ก่อน เพราะโหราทำนายไว้ว่า พระราชาจะมีโอรสผู้ตองมหาบุรุษลักษณะ ถ้านางศกุนตลามีโอรสเช่นนั้น ก็จะได้รู้ได้ว่าได้เป็นมเหสีจริง ท้าวทุษยันต์ก็โปรดอนุญาตตาม บุโรหิตพานางไปกลางทาง ก็เกิดมหัศจรรย์ มีนางเข้ามาอุ้มเอานางขึ้นสู่สวรรค์

กล่าวถึงราชบุรุษจับชาวประมงชื่อกุมภิลได้ เพราะมีแหวนวงหนึ่งซึ่งสงสัยว่าขโมย กุมภิลให้การว่า ได้ในท้องปลาซึ่งจับได้ในแม่น้ำยมุนา เสนาคคนหนึ่งเอาแหวนไปถวาย ท้าวทุษยันต์จำได้ว่าเป็นแหวนที่ให้นางศกุนตลา ท้าวทุษยันต์ก็นึกได้ถึงนางที่รักกัน เลยคลั่ง

รอนถึงพระอินทร์ จึงใช้ให้พระมาตุลีลงมาเชิญท้าวทุษยันต์ขึ้นไปและใช้ให้ไปปราบทานพ้อ กาลนี้มีที่เกะกะทำให้เหวดาเดือดร้อน ท้าวทุษยันต์ยกทัพเหวดาไปพร้อมจตุโลกบาลปราบยักษ์ได้แล้ว พระมาตุลีก็พาไปเฝ้าพระเทพบิดรที่เขาเหมกภู พระเทพบิดรจึงเรียกนางศกุนตลากับพระภคกุมารออกมา พัวเมียและลูกได้พบกันแล้ว พระเทพบิดรก็อำนวยพรให้¹

¹ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, ศกุนตลา, หน้า 61, 64-65.

ข. พระราชนิพนธ์บทละครเรื่องศกุนตลาสำนวนต่าง ๆ

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์บทละครเรื่องศกุนตลาเป็นละครรำและละครร้องแบบละครตึกคำบริบูรณ์ หม่อมหลวงปิ่น มาลากุล ได้กล่าวถึงพระราชนิพนธ์บทละครเรื่องศกุนตลาไว้ว่า

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์ "ศกุนตลา" เป็นละครรำก่อน (ไม่แบ่งเป็นองก์และไม่มีฉาก) แล้วจึงได้ทรงปรับปรุงเป็นละครร้องสำหรับแสดงบนเวที (มี 2 ตอน ตอนละ 2 องก์ มีฉากรวมทั้งสิ้น 13 ฉาก) แต่ข้าพเจ้าขอเรียนว่า ทั้งละครรำและละครร้องต่างก็มีฉบบ้างแตกต่างกันไปจากฉบับจริงที่พิมพ์เป็นเล่ม ดังนั้น พอจะกล่าวได้ว่า มี 4 สำนวน เพื่อความสะดวกข้าพเจ้าขอให้ลำดับเป็นตัวเลข คือ

สำนวนที่ 1 ฉบับลายพระหัตถ์ในกระดาดฟลุสแก!

สำนวนที่ 2 ฉบับละครรำที่พิมพ์เป็นเล่ม

สำนวนที่ 3 ฉบับพิมพ์ดีด

สำนวนที่ 4 ฉบับละครร้องสำหรับแสดงบนเวทีที่พิมพ์เป็นเล่ม

ข้าพเจ้าขออธิบายต่อไปว่า "ศกุนตลา" ทั้ง 4 สำนวนนี้เป็นบทร้อยกรองทั้งสิ้น นอกจากนี้ ยังได้ทรงพระราชนิพนธ์ย่อเรื่องสำหรับลงพิมพ์ในสุจิตร์อีกหลายสำนวน ซึ่งเป็นบทร้อยแก้ว และยังมีพระราชนิพนธ์อธิบายภาพเขียนสีน้ำดีพระหัตถ์อีกด้วย¹

นอกจากนี้ หม่อมหลวงปิ่น มาลากุล ยังได้อธิบายถึงความเป็นมาของ "ศกุนตลา" ทั้ง 4 สำนวนไว้ดังนี้

พระราชนิพนธ์ "ศกุนตลา" สำนวนที่ 1 พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์ด้วยดินสอคำลงบนกระดาดฟลุสแก! สันนิษฐานว่าคงจะได้ทรงพระราชนิพนธ์ในเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. 2455 ณ พระราชวังสนามจันทร์ จังหวัดนครปฐม หรือในเดือนมีนาคม พ.ศ. 2455 ณ พระที่นั่งอัมพรสถานในพระราชวังดุสิต อย่างใดอย่างหนึ่ง สำนวนนี้เพิ่งได้ต้นฉบับสมบูรณ์เมื่อวันที่ 8 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2521 เพราะลายพระหัตถ์ข้างตอนอ่านยาก เจ้าหน้าที่ต้องใช้ไฟฟ้าแรงเทียนส่องส่องทางด้านหลังของกระดาดและถ่ายทอดออกมาทีละคำ²

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 1-2.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 23.

พระราชนิพนธ์ "ศกุนตลา" ส่วนที่ 2 เป็นบทละครว่าที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชประสงค์ที่จะพระราชทานการศึกษาย่างแท้จริง จึงได้ทรงพระราชนิพนธ์อย่างละเอียดถี่ถ้วน เมื่อมีการพิมพ์เป็นเล่ม ได้ทรงพระราชนิพนธ์คำนำ กำหนดเครื่องแต่งตัวละคร มีภาคผนวก 1 กล่าวด้วยนาฏกะ คือ ละครที่เล่นในมณฑลประเทศ (อินเดีย) อันเป็นแผนแห่งละครไทย และภาคผนวก 2 อภิธานสังเขป ทรงอธิบายศัพท์ต่าง ๆ ที่ใช้ในบทละครพระราชนิพนธ์ส่วนที่ 2 นั้น¹

พระราชนิพนธ์ "ศกุนตลา" ส่วนที่ 3 มีความสำคัญมาก เพราะว่าเป็นบทละครรูปแบบดึกดำบรรพ์เรื่องแรก ทรงปรับปรุงจากละครว่าในส่วนที่ 2 และเปลี่ยนแปลง คือ เปลี่ยนจากการไม่มีองค์ ไม่มีฉาก มาเป็น 4 องค์ 15 ฉาก ซึ่งทำให้คล้ายศกุนตลาของกสิทราสรัตนกวี ฉบบเบงกาลี ซึ่งมี 7 องค์ 9 ฉาก พระองค์ทรงพระราชนิพนธ์เรื่องนี้ใน พ.ศ. 2462 เพื่อจัดแสดงในวันปีใหม่ พ.ศ. 2463 แต่ก็จัดแสดงในวันปีใหม่ไม่ได้ ด้วยเหตุที่ยังมิได้ถวายพระเพลิงพระบรมศพสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระพันปีหลวง ต่อจากนั้นไม่นาน พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงแก้ไขเปลี่ยนแปลงจนเป็นส่วนที่ 4 "ศกุนตลา" ส่วนที่ 3 จึงเกือบจะหายไปจากความทรงจำ² และยังไม่มีผู้ใดจัดการแสดงเลย³

พระราชนิพนธ์ "ศกุนตลา" ส่วนที่ 4 พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์ปรับปรุง "ศกุนตลา" ส่วนที่ 3 (ฉบบพิมพ์) ให้เป็นส่วนที่ 4 แบ่งเป็นตอนต้นและตอนปลาย ทรงพระราชนิพนธ์ตอนปลายก่อนและทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้กรมมหรสพจัดแสดงว่าเธอพระยกุลยาทในงานรื่นเริงทวยนาครคูสิทธานีที่สวนจิลาสัยในพระบรมมหาราชวัง เมื่อวันที่ 25 ธันวาคม พ.ศ. 2463⁴

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 55.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 77-78.

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 135.

⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 145.

คำอธิบายของหม่อมหลวงปิ่น มาลากุลนี้ ให้ความรู้ว่า พระราชนิพนธ์บทละครเรื่องศกุนตลาเป็นบทร้อยกรอง 4 ส่วน ส่วนที่ 1 และส่วนที่ 2 เป็นละครรำ ซึ่งส่วนที่ 2 เป็นฉับแก้ไขของส่วนที่ 1 ส่วนที่ 3 และส่วนที่ 4 เป็นบทละครเรื่องแบบละครตีกาพย์ ซึ่งส่วนที่ 4 เป็นฉับแก้ไขของส่วนที่ 3 นอกจากบทร้อยกรอง 4 ส่วนนี้แล้ว ยังมีพระราชนิพนธ์ย่อเรื่องเป็นบทร้อยแก้วสำหรับลงพิมพ์ในสุจิตร์อีกหลายส่วน รวมทั้งคำอธิบายภาพชุดศกุนตลาส่วนร้อยแก้วอีกส่วนหนึ่งด้วย

การเปรียบเทียบและวิเคราะห์พระราชนิพนธ์บทละครเรื่องศกุนตลา 4 ส่วน

พระราชนิพนธ์บทละครเรื่องศกุนตลาทั้ง 4 ส่วนมีความแตกต่างกันในด้านเนื้อเรื่อง ตัวละครและวรรณศิลป์ ในการเปรียบเทียบและวิเคราะห์จะทำในแต่ละด้านดังต่อไปนี้

ก. การเปรียบเทียบและวิเคราะห์ในด้านเนื้อเรื่อง พระราชนิพนธ์บทละครเรื่องศกุนตลาทั้ง 4 ส่วนมีเนื้อเรื่องคล้ายคลึงกันมาก ส่วนที่ต่างก็ยังมีอยู่เป็นส่วนน้อยในเหตุการณ์ ๘ ตอน คือ

1. บทท้าวหุขันธ์รับคำขอร้องของพราหมณ์ที่อยู่ในอาศรมของพระกนิษะ ให้เสด็จไปช่วยคุ้มครองกันภัยจากพวกปีศาจ มีปรากฏในส่วนที่ 1 และส่วนที่ 2 ส่วนที่ 3 และส่วนที่ 4 ไม่มีบทนี้ มีแต่ข้อความว่า บรรดาพราหมณ์ที่ถูกพวกปีศาจรบกวนได้ชวนกันไปเฝ้าท้าวหุขันธ์เพื่อขอความช่วยเหลือ

2. บทท้าวหุขันธ์นมอบพระธำมรงค์ให้แก่นางศกุนตลา มีปรากฏในส่วนที่ 3 ส่วนเดียว

3. บทพระทิวาสดาบสสาปแช่งนางศกุนตลา มีปรากฏในส่วนที่ 1 ส่วนเดียว ส่วนที่ 2 ส่วนที่ 3 และส่วนที่ 4 ไม่มีบทนี้ มีแต่กล่าวว่า นางอนุสุยาเป็นผู้เล่าเหตุการณ์ให้นางโคตมีฟัง

4. ข้อความว่า นางศกุนตลาไม่รู้เรื่องคำสาปแช่งของพระทิวาส มีปรากฏในส่วนที่ 2 ส่วนที่ 3 และส่วนที่ 4 ส่วนที่ 1 ไม่ปรากฏข้อความนี้

5. บทนางศกุนตลาลาฬหีและลาควาง มีปรากฏในส่วนที่ 1 ส่วนที่ 2 และส่วนที่ 3
6. บทท้าวทุษยันต์ตรวจพลรบของท้าวจตุโลกบาล มีปรากฏในส่วนที่ 1 และส่วนที่ 2 ส่วนที่ 3 และส่วนที่ 4 ไม่มีบทนี้
7. ฉากการสู้รบระหว่างทัพเทวดากับทัพฝ่ายทานพ มีปรากฏในส่วนที่ 1 และส่วนที่ 2
8. บทเจรจาระหว่างท้าวทุษยันต์กับพระมาตุลีขณะเดินทางมาถึงอาศรมของพระเทพบิดร มีปรากฏในส่วนที่ 1 ส่วนที่ 2 และส่วนที่ 3

จากการเปรียบเทียบพระราชนิพนธ์ละครเรื่องศกุนตลาทั้ง 4 ส่วนนี้ จะเห็นความแตกต่างได้ว่า

- ส่วนที่ 1 ส่วนเดียว ที่มีบทพระทรวาสดาบสสาบแข่งนางศกุนตลา
- ส่วนที่ 1 ส่วนเดียว ที่ไม่มีข้อความบอกว่า นางศกุนตลา รู้เรื่องที่พระทรวาสดาบสสาบแข่งหรือไม่
- ส่วนที่ 2 ส่วนเดียว ที่มีบทท้าวทุษยันต์มอบพระธำมรงค์แก่นางศกุนตลา
- ส่วนที่ 4 ส่วนเดียว ที่ไม่มีบทนางศกุนตลาลาฬหีและลาควาง
- ส่วนที่ 4 ส่วนเดียว ที่ไม่มีบทเจรจาระหว่างท้าวทุษยันต์กับพระมาตุลี

นอกจากความแตกต่างดังกล่าวนี้แล้ว ส่วนที่ 1 และส่วนที่ 2 ซึ่งเป็นบทละครว่าเช่นเดียวกันนี้มีความแตกต่างกันในรายละเอียดของเหตุการณ์ถึง 3 ประการ คือ ในข้อ 2, 3 และ 4 ส่วนส่วนที่ 3 และส่วนที่ 4 ซึ่งเป็นละครเรื่องมีความแตกต่างกัน 2 ประการ คือ ในข้อ 5 และ 8 ความแตกต่างดังกล่าวนี้ ทำให้เห็นได้ว่าพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแก้ไขเหตุการณ์ในเนื้อเรื่องของส่วนที่ 1 ให้คล้ายคลึงกับเหตุการณ์ในบทละครเรื่องอภิชฌานศากุนตละมากขึ้นในส่วนอื่น ๆ และถ้าจะเปรียบเทียบความคล้ายคลึงของเนื้อเรื่องระหว่างศกุนตลา 4 ส่วนกับอภิชฌานศากุนตละของภาลิตาสแล้ว ศกุนตลาส่วนที่ 2 กับส่วนที่ 3 มีเนื้อเรื่องคล้ายคลึงกับเนื้อเรื่องในอภิชฌานศากุนตละมากกว่าส่วนที่ 1 และส่วนที่ 4

ข. การเปรียบเทียบและวิเคราะห์ในด้านตัวละคร จำนวนและชื่อตัวละคร
ในพระราชนิพนธ์ละครเรื่องศกุนตลาทั้ง 4 ส่วน มีความแตกต่างกันบ้าง ก็จะ
แสดงให้เห็นในตารางต่อไปนี้

ชื่อตัวละคร	ส่วนที่ 1	ส่วนที่ 2	ส่วนที่ 3	ส่วนที่ 4
<u>มนุษย์</u>				
1. ท้าวทุษย์นต์	✓	✓	✓	✓
2. ภรตกุมาร	✓	✓	✓	✓
3. สารถิ	✓	✓	✓	✓
4. วาตายน	✓	✓	✓	✓
5. โสมาตร	✓	✓	✓	✓
6. เสนา	✓	✓	✓	✓
7. มิตราวสู	เสนา	เสนา	✓	✓
8. ราชบุรุษที่ 1	✓	✓	✓	✓
9. ราชบุรุษที่ 2	✓	✓	✓	✓
10. กุมภิล	✓	✓	✓	✓
11. พระกัณโฑ	✓	✓	✓	✓
12. ดุสิตะ	✓	✓	✓	✓
13. พรหมกัณโฑ	✓	✓	✓	✓
14. ศรรณคห	มิตรพรหม	มิตรพรหม	✓	✓
15. ศาร์ทวัต	✓	✓	✓	✓
16. พรหมบริวารพระกศป	✓	✓	-	-
17. มนุษย์บริวารพระกศป	✓	✓	-	-
18. พระทรวาสดาบส	✓	-	-	-
19. นางศกุนตลา	✓	✓	✓	✓
20. นางอนุสุยา	✓	✓	✓	✓

ชื่อตัวละคร	สำนวนที่ 1	สำนวนที่ 2	สำนวนที่ 3	สำนวนที่ 4
21. นางปiewาท	✓	✓	✓	✓
22. นางกำนัล	✓	✓	✓	✓
23. นางโคตมีพราหมณี	✓	✓	✓	✓
<u>เทวดาและอื่น ๆ</u>				
1. พระกศปเทพบิดร	✓	✓	✓	✓
2. พระอินทร์	✓	✓	✓	✓
3. พระมาตุลีหรือมาตะลี	มาตุลี	มาตุลี	มาตะลี	มาตะลี
4. ท้าวธตรฐ	✓	✓	-	-
5. ท้าววิรุฬหก	✓	✓	-	-
6. ท้าวกุเวร	✓	✓	-	-
7. ท้าววิรูปักษ์	✓	✓	-	-
8. คนธรรพ(พลท้าวธตรฐ)	✓	✓	-	-
9. เทวดา(พลท้าววิรุฬหก)	✓	✓	-	-
10. ยักษ์(พลท้าวกุเวร)	✓	✓	-	-
11. นาค(พลท้าววิรูปักษ์)	✓	✓	-	-
12. ยักษ์บริวารพระกศป	✓	✓	-	-
13. นาคบริวารพระกศป	✓	✓	-	-
14. ท้าวกาลเนมิ	✓	✓	-	-
15. ทานพ(บริวารท้าวกาลเนมิ)	✓	✓	-	-

กลุ่มทูลาสำนวนที่ 1 และสำนวนที่ 2 ซึ่งเป็นบทละครว่ามีจำนวนตัวละครใกล้เคียงกัน ส่วนที่ 2 มีจำนวนตัวละครน้อยกว่าสำนวนที่ 1 อยู่ 1 ตัวละคร คือไม่มีบทเชษฐวาส ส่วนสำนวนที่ 3 และสำนวนที่ 4 ซึ่งเป็นบทละครรอง มีจำนวนตัว

ละครเท่ากันและมีจำนวนน้อยกว่าสำนวนที่ 1 และสำนวนที่ 2 คือ ไม่มีตัวละครที่เป็น ท้าวจตุโลกบาล พลบริวารของท้าวจตุโลกบาล ท้าวกาลเนมิ และพลบริวารของท้าว กาลเนมิ ทั้งนี้ก็เพราะว่า ไม่มีเหตุการณ์ตอนท้าวทุษยันต์ตรวจพลรบ และไม่มีฉากการ สู้รบระหว่างทัพเวทคาถากับทัพฝ่ายทานพ

ส่วนในด้านชื่อของตัวละครนั้น มีความแตกต่างกันอยู่ 4 ชื่อ คือ นครบาลที่ ชื่อมิตราวสุ ในสำนวนที่ 3 และสำนวนที่ 4 ในสำนวนที่ 1 และสำนวนที่ 2 ใช้ว่า เสนา พรหมณผู้เป็นทูตของพระกัณเฑาะ ในสำนวนที่ 3 และสำนวนที่ 4 ใช้ว่า ศรณคะรพ และสารีหัตถ์ ในสำนวนที่ 1 และสำนวนที่ 2 ใช้ว่า มิตรพรหมณ สารณีของพระอินทร์ ในสำนวนที่ 3 และสำนวนที่ 4 ใช้ว่า มาตะลี สำนวนที่ 1 และ สำนวนที่ 2 ใช้ว่า มาตุลี

ความแตกต่างในชื่อของตัวละคร ระหว่างสำนวนที่ 1 และสำนวนที่ 2 กับ สำนวนที่ 3 และสำนวนที่ 4 นี้ จะเห็นได้ว่า ชื่อตัวละครในสำนวนที่ 3 และสำนวนที่ 4 เป็นชื่อเฉพาะและใกล้เคียงกับชื่อตัวละครในอภิชาตญาณสาgunตละของกาลิทาส ส่วนชื่อ ตัวละครในสำนวนที่ 1 และสำนวนที่ 2 เช่น เสนา ไม่ได้เป็นชื่อเฉพาะ แต่เป็นชื่อ ตำแหน่ง มิตรพรหมณก็เช่นกัน ไม่ได้เป็นชื่อเฉพาะ แต่ มิตร เป็นชื่อสกุล

นอกจากนี้แล้ว ความแตกต่างในเรื่องชื่อยังแสดงให้เห็นว่า ศgunตลასำนวน ที่ 3 และสำนวนที่ 4 นั้น พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราช ประสงค์จะให้คล้ายคลึงกับบทละครเรื่องอภิชาตญาณสาgunตละของกาลิทาส ซึ่งเป็นต้นฉบับ เดิมมากที่สุด เมื่อทรงแก้ไขเปลี่ยนแปลงจากบทละครรำแบบไทย ซึ่งไม่มีองก์ ไม่มีฉาก มาเป็นบทละครร้องแบบละครตีกาบัตร ซึ่งมี 4 องก์ 15 ฉาก เช่นเดียวกับบทละคร เรื่องอภิชาตญาณสาgunตละที่มี 7 องก์ 9 ฉากแล้ว ชื่อของตัวละครบางตัวที่แตกต่างไป ก็ทรงแก้ไขให้คล้ายคลึงกับชื่อในฉบับเดิมด้วย

ค. การเปรียบเทียบและวิเคราะห์ในค่านววรรณศิลป์ ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว ว่า พระราชนิพนธ์บทละครเรื่องศgunตลასำนวนที่ 2 เป็นฉบับแก้ไขจากสำนวนที่ 1 สำนวนที่ 3 เป็นฉบับแก้ไขจากสำนวนที่ 2 และสำนวนที่ 4 เป็นฉบับแก้ไขจากสำนวนที่ 3 ดังนั้น ในการเปรียบเทียบและวิเคราะห์ศgunตลასำนวนทั้ง 4 สำนวนในค่านววรรณศิลป์ จึงทำ

ที่ละครระหว่างสำนวนที่เป็นฉบับต้นกับฉบับแก้ไข คือ เปรียบเทียบและวิเคราะห์สำนวนที่ 1 กับสำนวนที่ 2 สำนวนที่ 2 กับสำนวนที่ 3 และสำนวนที่ 3 กับสำนวนที่ 4 เพื่อให้เห็นขั้นตอนในการแก้ไขปรับปรุงศกุนตลาแต่ละสำนวน

1. ศกุนตลาสำนวนที่ 1 กับสำนวนที่ 2 พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์บทละครว่าเรื่องศกุนตลาสำนวนที่ 1 ด้วยดินสอดำลงบนกระดาษฟูลส์เก็บ หม่อมหลวงปิ่น มาลากุล สันนิษฐานว่า คงจะได้ทรงพระราชนิพนธ์ในเดือนกุมภาพันธ์ หรือเดือนมีนาคม พ.ศ. 2455 และคงจะได้มีการพิมพ์ดีดแล้ว พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงแก้ไขในฉบับพิมพ์ดีดให้เป็นสำนวนที่ 2 ในระยะเวลาใกล้เคียงกันนั้น และเมื่อจะมีการแสดงหรือพิมพ์เป็นเล่ม ก็ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ใช้สำนวนที่ 2 เลยทีเดียว¹ ข้อความนี้แสดงว่า ศกุนตลาสำนวนที่ 1 ไม่ได้นำไปใช้แสดงเลย

ศกุนตลาสำนวนที่ 1 และสำนวนที่ 2 นี้ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์เป็นคำประพันธ์ร้อยกรองประเภทกลอนแปด เป็นบทที่ร้องทำนองเพลงต่าง ๆ มีบทเจรจาเป็นราย ซึ่งเชื่อมโยงกันด้วยสัมผัสในโดยตลอด ไม่จำกัดความยาว และมีบทร้อยแก้วอยู่หนึ่งตอน คือ ตอนราชบุรุษจับชาวประมง

ถ้าจะพิจารณาในด้านวรรณศิลป์ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแก้ไขและเปลี่ยนแปลงศกุนตลาสำนวนที่ 1 ให้เป็นสำนวนที่ 2 ใน 4 ประเด็นคือ

ก) เปลี่ยนความ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเปลี่ยนความในสำนวนที่ 2 ให้ตรงกับที่ควรจะเป็นจริง คือ ให้ตรงกับความเป็นบทละครเรื่องอภิษฐานศากุนตละของกาลิทาส 2 แห่ง คือ

แห่งที่ 1 ตอนที่นางอนุสุยาเล่าประวัติของนางศกุนตลาถวายท้าวทุษยันต์ว่า เมื่อนางอัปสรเมณฑาคลอดบุตรแล้ว "จึงฝากพระกัณเฑาะไว้" ในสำนวนที่ 1 ความตอนนี้ไม่ตรงกับเนื้อเรื่องเดิม พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรง

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 23.

แก้เป็น "พระกัณฐะมณีเลี้ยงไว้" ในสำนวนที่ 2

แห่งที่ 2 ตอนที่นางศกุนตลาตัดท้าวทุษยันต์ในกรณีที่พระองค์ทรงจำนางไม่ได้ว่า "โอ้รักหักได้ในเร็วพลัน ยังมีหันจะเข้าชวบเดือน" ในสำนวนที่ 1 ข้อความว่ายังไม่หันจะเข้าชวบเดือน ไม่ตรงกับความเป็นจริงในเรื่อง เพราะในเวลานั้น นางศกุนตลามีครรภ์แล้ว ซึ่งหมายถึงว่า ระยะเวลาที่ท้าวทุษยันต์จากนางไปนั้น ต้องนานกว่า 1 เดือน พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงแก้เป็น "โอ้รักหักได้ในเร็วพลัน ยังมีหันจะได้เดือน" ในสำนวนที่ 2

ข) เปลี่ยนถ้อยคำ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเปลี่ยนถ้อยคำในสำนวนที่ 2 ให้กระชับขึ้น 16 แห่ง ดังในตารางเปรียบเทียบเพื่อให้เห็นชัดเจน ดังนี้

แห่งที่	สำนวนที่ 1	หน้า	สำนวนที่ 2	หน้า
1	ให้เคลื่อนรถทองมองสุพรรณ	4	ให้เคลื่อนรถทองมองสุวรรณ	34
2	อู้อยู่ แน่แล้วหลอน	7	อู้อยู่ แน่ละหลอน	38
3	ดูไปไม่แลเห็นหนทาง	8	ดูไปไม่แลเห็นหนทาง	38
4	ขอเชิญเสด็จพระองค์ประทับ	8	ขอเชิญเสด็จประทับ	39
5	หอมสูกลิ่นน้องพี่ไม่ได้	9	หอมสูกลิ่นน้องพี่ไม่ได้	39
6	จึงให้หานางแก้วโคตมิ	11	คิดแล้วจึงเรียกโคตมิ	41
7	พระมุนีกำชับสรรพสิ่ง	11	มาพาทีกำชับสรรพสิ่ง	41
8	กุศิกุเห็นท่าทางเป็นลางดี	11	กุศิกุก็เห็นท่าทางเป็นลางดี	41
9	ดูก่อนศกุนตลา	12	ดูก่อนเจ้าศกุนตลา	44
10	จงเฝ้าปฏิบัติภักศดา	12	จงเฝ้าปรนินิบัติภักศดา	44
11	โอ้อาไลยกวางนอຍกลอยสวาดิ	12	โอ้อาไลยกวางนอຍกลอยสวาดิ	45
12	บัดนี้มีพราหมณ์สองคนกับนารี	13	บัดนี้มีพราหมณ์สองตนกับนารี	45
13	พระทรงธรรมวายุพระเมตตา	13	พระองค์ทรงธรรมวายุพระเมตตา	46
14	โอ้อาบุษบากลิ่นหวลไทย	14	โอ้อาบุษบากลิ่นหอมไทย	47

แห่งที่	สำนวนที่ 1	หน้า	สำนวนที่ 2	หน้า
15	โคมศกุนตลาอัชฌาไศรย	14	โคมงามจิ้งจั่งแกลงไซ	47
16	กรกุ่มศรช่านะไพรินทร์	19	กุ่มศักรณุมถิ์จันต์	52

ค) เปลี่ยนเพลง พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรง
เปลี่ยนเพลงของสำนวนที่ 1 จากเพลงหนึ่งไปเป็นอีกเพลงหนึ่ง และจากบทเจรจาไป
เป็นบทเพลง รวมทั้งสิ้น 3 แห่ง คือ

1) บทร้องท่านองราชในสำนวนที่ 1 หน้า 11 ว่า

เมื่อนั้น	พระกัณวาจารย์ผดกกล้า
ขึ้นชมคาวยสัมจินดา	เห็นว่าถูกษงามยามดี
เห็นถึงเวลาควรส่ง	โคมยงสุตามารศรี
ไปยังองค์พระสวามี	แทบเห็นคนเรศนิเวศน์วัง

ทรงเปลี่ยนเป็นเพลงซ้ำและเพลงตามกวางในสำนวนที่ 2 หน้า 41

ว่า

เพลงซ้ำ

เมื่อนั้น	พระกัณวาจารย์มุนีศรี
สถิตย์ยังพากฝั่งมาลินี	พระโยคินั่งมิกตรีกไตร

เพลงตามกวาง

วันนี้ถูกษดีเป็นศรีวัน	สุริยัญเรื่องรุ่งทองใส
ควรศกุนตลาอย่าใจ	จะเขาไปเฝ้าพระภักศา

ฯลฯ

2) เพลงคำหวานบทสุดท้ายในสำนวนที่ 1 หน้า 14 ว่า

โศกศกุนตลานิจจาเอ๋ย	กระไรเลยอาภัพยิ่งกว่าเพื่อน
เสียแรงรักมันใจไม่แซ่เขื่อน	รักมาเลื่อนลับไปไหนนำกา

ทรงเปลี่ยนเป็นเพลงโอบีในสำนวนที่ 2 หน้า 47

3) บทเจรจาถอนหัวทุษยันต์คลัง ในสำนวนที่ 1 หน้า 18 ว่า
ศกุนตลา แม่ชื่นใจของพี่แม่คุณ แม่อย่าถือโทษโกรธพี่เลยนะ พี่ไม่ได้
แกล้งจริง ๆ พี่จะเป็นบ้าไปทุกอย่างไรก็ไม่รู้ พี่จำหลอนไม่ใ้จริง ๆ

ฯลฯ

ทรงเปลี่ยนเป็นเพลงปิ่นกวนน้อยและเพลงอกทเลสองชั้น ในสำนวนที่ 2
หน้า 51 ว่า

เพลงปิ่นกวนน้อย

ไอศกุนตลาเมียขวัญ

ยิ่งกว่าชีวิตเสนาหา

เสียแรงรักสมัคสมานมา

ควรค่าพี่ยาตีมอนงค์

ฯลฯ

เพลงอกทเลสองชั้น

ยิ่งแลดูหวานที่แทนรัก

ทรงศักดิ์ยิ่งคึงถึงโถมฉาย

รอนกลุ่มรุ่มที่วรวงาย

พระถือสายคลังดลุมกลุ่มมกล

ฯลฯ

ง) กำหนดเพลง ศกุนตลาสำนวนที่ 1 มีบทกลอนอยู่หลายแห่งที่ไม่
ได้กำหนดเพลงไว้ ในสำนวนที่ 2 พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงกำหนด
เพลงเพิ่มขึ้น 10 เพลง คือ

- 1) เพลงกาเรียนทอง ในบทกลอนสำนวนที่ 1 หน้า 3
สำนวนที่ 2 หน้า 33
- 2) เพลงโยนดาบ ในบทกลอนสำนวนที่ 1 หน้า 4
สำนวนที่ 2 หน้า 34
- 3) เพลงขอมกลุ่มมกล ในบทกลอนสำนวนที่ 1 หน้า 6
สำนวนที่ 2 หน้า 36
- 4) เพลงแขนง ในบทกลอนสำนวนที่ 1 หน้า 6
สำนวนที่ 2 หน้า 36
- 5) เพลงบุกลง ในบทกลอนสำนวนที่ 1 หน้า 9
สำนวนที่ 2 หน้า 40

6) <u>เพลงเงินขวัญอ่อน</u>	ในบทกลอนสำนวนที่ 1 หน้า 12
	สำนวนที่ 2 หน้า 44
7) <u>เพลงพราหมณ์เข้าโบก</u>	ในบทกลอนสำนวนที่ 1 หน้า 12
	สำนวนที่ 2 หน้า 44
8) <u>เพลงปราสาททอง</u>	ในบทกลอนสำนวนที่ 1 หน้า 12
	สำนวนที่ 2 หน้า 45
9) <u>เพลงสามไม้ใน</u>	ในบทกลอนสำนวนที่ 1 หน้า 13
	สำนวนที่ 2 หน้า 46
10) <u>เพลงราษฎร์</u>	ในบทกลอนสำนวนที่ 1 หน้า 14
	สำนวนที่ 2 หน้า 47

ในการเปรียบเทียบศกุนตลาสำนวนที่ 1 กับสำนวนที่ 2 ในด้านวรรณศิลป์นั้น จะเห็นได้ว่า พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแก้ไขความในสำนวนที่ 1 ให้ตรงกับเนื้อเรื่องที่เป็นจริงของต้นฉบับเดิมในภาษาสันสกฤต ทรงแก้ไขถ้อยคำหลายแห่งให้กระชับขึ้น รวมทั้งทรงเปลี่ยนเพลงหนึ่งไปเป็นอีกเพลงหนึ่ง ทรงเปลี่ยนบทเจรจาให้เป็นบทเพลง และทรงกำหนดเพลงที่ไม่ได้กำหนดไว้ในสำนวนที่ 1 การแก้ไขเปลี่ยนแปลงเหล่านี้ ทำให้ศกุนตลาสำนวนที่ 2 เป็นฉบับที่สมบูรณ์กว่า ตรงตามต้นฉบับเดิมมากกว่า และมีคุณค่าทางด้านวรรณศิลป์มากกว่าสำนวนที่ 1 ด้วยเหตุนี้เอง ในรัชกาลของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ศกุนตลาสำนวนที่ 1 จึงมิได้เป็นฉบับพิมพ์และฉบับที่ใช้แสดงละครเลย ในขณะที่สำนวนที่ 2 ได้รับการพิมพ์เป็นเล่ม และได้ใช้แสดงละครหลายครั้ง ดังที่หม่อมหลวงปิ่น มาลากุล ได้กล่าวไว้ว่า

พระราชนิพนธ์ละครำศกุนตลาสำนวนที่ 2 นี้ มีพระบรมราชานุญาตให้มหาดเล็กกรมโขนหลวงแสดงในฐานะทำบุญขึ้นเรือนใหม่ของจางวางโท พระยาเทพทวาราวดี อธิบดีกรมมหาดเล็ก ที่บ้านถนนพลับพลายชัย ในวันที่ 23 และ 24 พฤษภาคม พ.ศ. 2456 แสดงต่อกันคืนละตอน ต่อจากนั้น ก็มีการแสดงอีกหลายครั้ง¹

2. ศกุนตลาสำนวนที่ 2 กับสำนวนที่ 3 พระบาทสมเด็จพระมงกุฎ

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 57-58.

เกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเปลี่ยนบทละครว่าเรื่องศกุนตลาในสำนวนที่ 2 มาเป็นบทละครร้อง
ในสำนวนที่ 3 ละครว่านั้นมักจะแสดงในที่โล่ง ในห้องโถง หรือกลางแจ้ง ไม่แบ่ง
เป็นองก์ ไม่มีฉาก ไม่มีม่าน และตัวละครว่าอย่างเดียว ถึงบทร้องก็มีผู้ร้องแทน
พระองค์ทรงพัฒนาละครว่าให้เป็นละครร้องแบบดึกดำบรรพ์ คือ ให้ชั้นเวที มีฉาก มีม่าน
แบ่งเป็นองก์ ทรงเปลี่ยนบทสำหรับผู้แสดงจะร้องได้เอง ศกุนตลาสำนวนที่ 3 ถือว่า
สำคัญมาก เพราะเป็นบทละครร้องแบบดึกดำบรรพ์เรื่องแรก¹

ในคานววรรณศิลป์ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแก้ไขและ
เปลี่ยนแปลงศกุนตลาสำนวนที่ 2 ให้เป็นสำนวนที่ 3 ใน 5 ประเด็น คือ

ก) เพิ่มคำประพันธ์ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระ
ราชนิพนธ์ศกุนตลาสำนวนที่ 2 เป็นคำประพันธ์ร้อยกรองประเภทกลอนแปด มีบทเจรจา
เป็นร้อยและร้อยแก้ว ในสำนวนที่ 3 พระองค์ทรงเพิ่มคำประพันธ์ร้อยกรองประเภท
กาพย์ชั้น 2 ชนิด คือ

- 1) กาพย์ยานี 11 ในบทคำสาปของพระทิวาสดาบส หน้า 105
- 2) กาพย์ฉกัณฐ์ 16 ในตอนสุดท้ายซึ่งเป็นเพลงฝรั่งรำเท้า หน้า

131

และคำประพันธ์ประเภทฉันท 1 ชนิด คือ อินทรวีเชียรฉันท 11 ในบทพากย์
ของพระฉิวาจะ หน้า 111

ข) เปลี่ยนบทกลอน พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรง
เปลี่ยนบทกลอน 11 แห่ง ในสำนวนที่ 2 ที่เป็นเรื่องเล่าหรือคำบรรยาย มาเป็นคำพูด
ของตัวละครเอง เป็นบทร้องโต้ตอบ ซึ่งทำได้ยากในบทละครว่า บทร้องโต้ตอบใน
สำนวนที่ 3 นี้ ทำให้บทละครมีชีวิตจิตใจมากขึ้น บทกลอน 11 แห่ง ที่พระบาทสมเด็จพระ
มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเปลี่ยน มีดังนี้

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 133.

1) ส่วนวันที่ 2 หน้า 33

ครูผู้สั่งเสนาทั้งหลาย
โลกอนมฤตในพง

ให้แยกย้ายกันเข้าไปพระหง
มาไทรงยังเล่นเช่นวันวาน

ส่วนวันที่ 3 หน้า 84

จงแบ่งปันสรรพผลทั้งหลาย
โลกอนมฤตในพง

แยกย้ายกันเข้าไปพระหง
กุจำนงยังเล่นเช่นวันวาร

2) ส่วนวันที่ 2 หน้า 35

ชมพลาทางสั่งโหมยุครก
เขาเขตรสถิตยโยคี

เพชพนันแด่นายสารภี
ควรมีเคารพคัมภินิหาร

ส่วนวันที่ 3 หน้า 88

กูจะไปอาศรมพระทรงพรต
เขาเขตรสถิตพระโยคี

อยู่กับรกเกิดหน้าสารภี
ควรมีเคารพคัมภินิหาร

3) ส่วนวันที่ 2 หน้า 36

บัดนั้น
เห็นศกุนตลาอายุใจ
จึงพูดแทนนางสอางค์ศรี
ชาจะอธิษฐานขหายความ

นางอนุสุยาอัชฌาไศรย
นั่งอ้อมมีไคตอบความ
อันที่ทานมีกระทุถาม
เล่าเรื่องนงรามตามพานซึก

ส่วนวันที่ 3 หน้า 92

อนุสุยา. เหตุไฉนไม่ตอบซึ่งวาจา
ศกุนตลา. นอนนี่กอาจนางอยู่อย่างไร

ที่บุรุษนี้มาถามไฉน
เพราะมีไคเคยพบชายเช่นนี้

ฯลฯ

4) ส่วนวันที่ 2 หน้า 37

มาจะกล่าววทไป
ตั้งแต่ตาบส.เธอไกล

ถึงพรหมณาจารย์น้อยใหญ่
มิได้เป็นสุขสำราญ

ฯลฯ

คิดพลาทางแต่งกายา
รับรัดตัดไปตั้งใจปอง

ครองผ้าเรียบร้อยทั้งผอง
ถึงที่ปลับปลาทองผองพรรณ

สำนวนที่ 3 หน้า 96

พราหมณ์หัวหน้า. พังเราเจรจาเกิดหน้าท่าน ผู้พราหมณ์จารย์น้อยใหญ่
ตั้งแตดาบสเธอไกล เรามิไคเป็นสุขสำราญ

ฯลฯ

พวกบริวาร. มาเกิดเราจัดแจงแต่งกายา ครองฟ้าเรียบร้อยทั้งผอง
แล้วรีบรัดตัดไปตั้งใจปอง ยังกัพลับพลาทองผ่องพรรณ

ฯลฯ

5) สำนวนที่ 2 หน้า 45

เมื่อนั้น เขาวมาลัยขบนิ้วเหนือหัว
อาลัยใจสิ้นระร่ำ เนื้อตัวเขือกเย็นหัวไป
แยงใจกราบลาสิทธาจารย์ แสนส่งสารชลเนตรหลังไหล
แยงขึ้นผืนจิตรอรไทย ออกไปนอกบรรณศาลา

สำนวนที่ 3 หน้า 109

พระบิทร ข้าค่านับรับพรไว้เหนือหัว
อาลัยใจสิ้นระร่ำ เนื้อตัวเขือกเย็นหัวไป

ฯลฯ

ครั้งนี้เป็นกรรมต้องจำพราภ ดึงยามจากลูกเพ็ญระเหี่ยอ่อน
ชอกราบแทบบาทพระบิทร ลากอนลูกน้อยต้องจำไกล

6) สำนวนที่ 2 หน้า 45

เมื่อนั้น พระจอมหัสตินนาถา
ปรัไปสยสองพราหมณ์ตามอชฌา แล้วมีวาจาถามไป
ตัวท่าน เป็นทูตพระดาบส พระทรงพรตอยู่ดีหรือไฉน
ถาวามีเหตุเภทภัย รายคืออย่างใดแจจคคี
บัดนั้น สองพราหมณ์คอยจอมบุรีศรี
องค์พระกัณวะมุนี เรอนันอยู่ดีไม่มีภัย

ฯลฯ

สำนวนที่ 3 หน้า 113

ทฤษัณต์. ทูก่อนสองพราหมณ์และนารี ท่านมาครานี้ในแนวป่า
เป็นที่เกษมสุขทุกเวลา หรือว่ามีเหตุอนาทร
พราหมณ์. เทวะ อันพระบารมี ปุกเกล้าเกศีสโมสร
เดินทางกลางป่าพนาทร บมีเคือครอนอย่างใด

ฯลฯ

7) ส่วนวนที่ 2 หน้า 46 บทเจรจาทำนองร้ายของนางพราหมณีโคตมี
ส่วนวนที่ 3 หน้า 115 บทร้อง-โคตมี

8) ส่วนวนที่ 2 หน้า 47

เมื่อนั้น	โถมงามจึ่งแจ้แกลงไข
ข้ามีธำมรงค์ทรงไชย	ประทานไว้เพื่อเป็นพยานรัก
ส่วนวนที่ 3 หน้า 117	

ราชะ	จะว่าข้าแกลงกล่าวเล่นไฉน
ข้ามีธำมรงค์ของทรงชัย	ประทานไว้เพื่อเป็นพยานรัก

9) ส่วนวนที่ 2 หน้า 47 บทเจรจาทำนองร้ายของท้าวทุษย์ยันต์
ส่วนวนที่ 3 หน้า 119 บทร้อง-ทุษย์ยันต์

10) ส่วนวนที่ 2 หน้า 48 บทเจรจาโยนของโสมราต
ส่วนวนที่ 3 หน้า 120 บทเจรจาทำนองร้าย-โสมราต

11) ส่วนวนที่ 2 หน้า 51 บทกลอนพรรณนาพระอินทร์
ส่วนวนที่ 3 หน้า 126-127 บทร้อง-พระอินทร์

ค) เปลี่ยนเพลง พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเปลี่ยน
เพลงร้ายของส่วนวนที่ 2 ไปเป็นเพลงทำนองต่าง ๆ 7 เพลง คือ

1) เพลงร้าย ในส่วนวนที่ 2 หน้า 35 ว่า

ชมพูกลางทางสั่งให้หยุดรถ	เฉยพจน์แก่นายสารดี
เขาเขตรสถิตโยคี	ควรมีเคารพแค้นมินทร์

ฯลฯ

ทรงเปลี่ยนเป็นเพลงแขกบรเทศ ในส่วนวนที่ 3 หน้า 88

2) เพลงร้าย ในส่วนวนที่ 2 หน้า 37 ว่า

เมื่อนั้น	องค์พระโสมทันธนูธา
ชื่นชมสมถวิลจินดา	ทราบวานางเป็นกษัตริ

ฯลฯ

ทรงเปลี่ยนเป็นเพลงตอยหม้อ ในส่วนวนที่ 3 หน้า 94

3) เพลงร้าย ในสำนวนที่ 2 หน้า 39 ว่า

เมื่อนั้น โฉมศกขตลามาจารย์
ทำจริตกิริยาพาที เชิงเช่นนารีผู้มีอายุ

ฯลฯ

ทรงเปลี่ยนเป็นเพลงปิ่นตลิ่งนอก ในสำนวนที่ 3 หน้า 100

4) เพลงร้าย ในสำนวนที่ 2 หน้า 45 ว่า

เมื่อนั้น เขาวมาลย์นับนิ้วเหนือหัว
อาโลยใจสิ้นระรัว เนื้อตัวเขือกเย็นหัวไป

ฯลฯ

ทรงเปลี่ยนเป็นเพลงคนาว ในสำนวนที่ 3 หน้า 109

5) เพลงร้าย ในสำนวนที่ 2 หน้า 46 ว่า

เมื่อนั้น องค์ท้าวหุขยันต์เป็นใหญ่
ทอดพระเนตรโฉมงามตรามไวย ภูวนัยฉงนสนเท่ห์นัก

ฯลฯ

ทรงเปลี่ยนเป็นเพลงนาคราช ในสำนวนที่ 3 หน้า 115

6) เพลงร้าย ในสำนวนที่ 2 หน้า 47 ว่า

เมื่อนั้น จอมกษัตริย์ตรีศตอบคำว่า
นางนี้ช่างพูดเต็มประดา กลางป่าใครฝึกฝนนาง

ฯลฯ

ทรงเปลี่ยนเป็นเพลงพราหมณ์คืดน้ำเต้า ในสำนวนที่ 3 หน้า 117

7) เพลงร้าย ในสำนวนที่ 2 หน้า 47 ว่า

เมื่อนั้น พระทรงภพตบหัตถ์ฉลาดฉาน
ชะ ๆ เก่งแถมตัวถาวร องค์พยานของเจ้าลิมเอามา

ฯลฯ

ทรงเปลี่ยนเป็นเพลงพราหมณ์คืดน้ำเต้า ในสำนวนที่ 3 หน้า 118

ง) เพิ่มเพลง บทพากย์ และบทเจรจา พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้า

เจ้าอยู่หัวทรงเพิ่มเพลงในสำนวนที่ 3 อีก 5 เพลง คือ

- 1) เพลงปรบไก่ ในบทร้อง-สามนางและลูกคู่ หน้า 94
- 2) เพลงขึ้นพลับพลา ในบทร้องคู่-ศกุนตลาภิเศกหน้าพระอินทร์ หน้า 102
- 3) เพลงทองย่อน ในบทร้อง-พระกัณเฑาะ หน้า 110
- 4) เพลงเป๊ะสองชั้น ในบทร้อง-โคตมี หน้า 115
- 5) เพลงฝรั่งรำเท้า ในตอนสุดท้าย หน้า 131

ทรงเพิ่มบทพากย์ 1 บท คือ บทพากย์-พระกัณเฑาะ ซึ่งเป็นอินทรีวิเชียรฉันท
11 ในหน้า 111. และทรงเพิ่มบทเจรจา 2 บท คือ

- 1) บทเจรจาท่านองร้าย ระหว่างอนุสุยาภิเศกศกุนตลา ในหน้า 95
- 2) บทเจรจาท่านองร้าย ระหว่างอนุสุยา ปิยวาท และศกุนตลา

ในหน้า 111-112

จ) กำหนดเพลง บทกลอนบางบทในสำนวนที่ 2 พระบาทสมเด็จพระ
มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่ได้ทรงกำหนดเพลงไว้ ในสำนวนที่ 3 พระองค์ทรงกำหนดเพลง
ของบทกลอนซึ่งเป็นบทร้องไว้จนครบ รวม 3 เพลง คือ

- 1) เพลงสร้อยสนัด ในบทกลอนสำนวนที่ 2 หน้า 33
สำนวนที่ 3 หน้า 84
- 2) เพลงโอโลมนอก ในบทกลอนสำนวนที่ 2 หน้า 47
สำนวนที่ 3 หน้า 118-119
- 3) เพลงดวงพระธาตุในบทกลอนสำนวนที่ 2 หน้า 53
สำนวนที่ 3 หน้า 129

ในการเปรียบเทียบศกุนตลาสำนวนที่ 2 กับสำนวนที่ 3 ในด้านวรรณศิลป์นั้น
จะเห็นว่า สำนวนที่ 3 มีคำประพันธ์ร้อยกรองเพิ่มขึ้น คือ มีกาพย์และฉันทเพิ่ม
เข้ามา 3 บท ซึ่งเป็นบทที่ไพเราะอย่างยิ่ง พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว
ทรงเปลี่ยนแปลงสำนวนที่ 3 ในด้านบทกลอนมาก คือ ทรงเปลี่ยนบทร้องท่านองร้าย
ซึ่งเป็นเรื่องเล่าหรือคำบรรยายมาเป็นคำพูดของตัวละครเอง หรือเป็นบทร้องโต้ตอบ
ซึ่งเป็นสิ่งที่ทำได้ยากในละครรำ แต่ทำได้ง่ายกว่าในละครร้อง และทำให้บทละครมีชีวิต
จิตใจเพิ่มมากขึ้น เมื่อทรงเปลี่ยนบทกลอนแล้ว ก็ทรงเปลี่ยนเพลงและเพิ่มเพลงขึ้นอีก

หลายเพลง ซึ่งทำให้ศกุนตลาสำนวนที่ 3 สัมกับเป็นละครเรื่องที่แท้จริง

3. ศกุนตลาสำนวนที่ 3 กับสำนวนที่ 4 พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระราชนิพนธ์ปรับปรุงศกุนตลาสำนวนที่ 3 (ทรงเรียกว่า "ฉันทิมพ์" บาง "สมุตติมพ์" บาง) ให้เป็นสำนวนที่ 4 แบ่งเป็นตอนต้นและตอนปลาย (หรือตอนที่ 1 และตอนที่ 2) ทรงพระราชนิพนธ์ตอนปลายก่อน และอาจเป็นเพราะทรงพระสำราญพระราชหฤทัยมาก จึงได้ทรงพระราชนิพนธ์เปิดฉากตอนปลายนั้นด้วยอินทวิเชียรฉันทิมพ์ที่จับใจว่า

อัครมเหษณ์บัณฑาล ฤประหารประหัตตฤ
 ษานอยละหอยอย ฌ พะนีสพะนาลี¹

ฯลฯ

ความแตกต่างระหว่างศกุนตลาสำนวนที่ 3 กับสำนวนที่ 4 ในประการแรกก็คือ สำนวนที่ 3 แบ่งเป็น 4 องก์ 15 ฉาก มีฉากซ้ำกันเพียงคู่เดียว คือ ฉากในบริเวณสำนักพระกัณโถว สำนวนที่ 4 แบ่งเป็น 2 ตอน ตอนละ 2 องก์ 13 ฉาก ฉากไม่ซ้ำกันเลย ในสำนวนที่ 4 ทรงยุบ 2 ฉากในสำนวนที่ 3 คือ ฉากที่ 3 ขององก์ที่ 3 - ฉากบริเวณสำนักพระกัณโถว กับฉากที่ 4 ขององก์ที่ 4 - ฉากบนอากาศ

ในด้านวรรณศิลป์ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแก้ไขและเปลี่ยนแปลงศกุนตลาสำนวนที่ 3 ให้เป็นสำนวนที่ 4 ใน 4 ประเด็น คือ

ก) เปลี่ยนคำประพันธ์ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเปลี่ยนบทเจรจาซึ่งเป็นคำประพันธ์ประเภทร้อยเป็นส่วนใหญ่ (ยกเว้นที่เป็นกลอนแปดแห่งเดียว คือ ในตอนที่นางศกุนตลาโต้ตอบกับท้าวหุขยันต์ เมื่อพระองค์ทรงจำนางไม่ได้) ในสำนวนที่ 3 มาเป็นกาพย์ฉมัง 16 กาพย์ยานี 11 และกลอนแปดซึ่งเป็นบทร้องและบทเจรจาในสำนวนที่ 4 เช่น

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 146.

สำนวนที่ 3 องกั 1 ฉากที่ 3 หน้า 86

เจรจา

ณิ. (อุกมือหุ้มท้าวทษยันต์) มหาบพิตรุ ออย่า ออย่า ข้าขอเสียดี้ กวางตัวนี้ ไคหนีเขามาจนถึงที่เคยพ้งพำนัก ฉาทรงตักค้จะแผลงศรตองมฤคตัวนี้ไซร์ ก็เหมือนหนึ่งว่า วางเพลิงลงไปบนกองสำลี เปลวอัคคีค้งจะลุกลามไหม้ ไปในพริบตาฉนไค กวางอันอ่อนตัวนี้ไซร์มฤคศร ก็จะต้องมวยมรณไป ฉนน

ฯลฯ

สำนวนที่ 4 ตอนที่ 1 องกั 1 ฉากที่ 3 หน้า 154

เจรจา

ณิ.	มหาบพิตรุอิศรา	โปรดเกิดเจ้าข้า	ออย่า ออย่า ข้าขอเสียดี้
	อันกวางนี้ไซร์ไคหนี	มาจนถึงที่	มันเคยไคพ้งพำนัก
	ฉาแม่พระองคทรงตักค้	แผลงศรมาปัก	มฤคอันอ่อนตัวนี้
	ก็เหมือนทรวงวางอัคคี	บนกองสำลี	จะไหม้ในชั่วพริบตา
	กวางอันอ่อนตัวนี้	จักมวยสังขาร	โดยฉับโดยพลันฉนน

ฯลฯ

สำนวนที่ 3 องกั 2 ฉากที่ 1 หน้า 91

เจรจา

ปิยวาท. น้แนะหล่อนรู้ใหม่ ว่าเหตุไรแม่ศกุนตลาจึงร้องเล่นเช่นนั้น
 อนุสุยา. ทำไมเลาจะ
 ปิยวาท. หลอนน้อกอยู่ในใจ ว่าน้ก็เป็นยามวสันต์อันเป็นฤดูน้ำยินดี คุณต
 ดอกไมยยังมีวิวาทักันไค เหตุไฉนตัวหลอนเองจะไม่ไคขบไคเห็น
 คุรักรวมใจ

สำนวนที่ 4 ตอนที่ 1 องกั 2 ฉากที่ 1 หน้า 159

บทรองทำนองร้าย

ปิยวาท.	น้แนแม่เล็ก ๆ หล่อนรู้ใหม่	ว่าเหตุไคมีงมิตร์กนิษฐา
	จึงไครองลำเล่นเช่นรองมา	
ก้านัล.	จงเล่าไปเถิดคำออย่าอำพราง	
ปิยวาท.	หลอนค้งน้อกในใจเป็นแน่มมั่น	ว่าน้ยามวสันต์ข้าสว่าง
	คูปุผายังมีวิวาทักันไคพกลาง	ไฉนเล่าตัวนางจะรางรัก

การเปลี่ยนบทเจรจาเป็นกาพย์และกลอนแปดดังกล่าวนี้ มียกเว้นทั้งให้เป็น
บทเจรจาทำนองร้ายตามเดิมอยู่ 2 แห่ง คือ ในบทเจรจาระหว่างท้าวทุษยันต์กับสารดี
ในองก์ที่ 1 ฉากที่ 3 ส่วนที่ 3 หน้า 87 ส่วนที่ 4 หน้า 155 และในบทเจรจ
ระหว่างอมสุยา ปิยวาท และท้าวทุษยันต์ ในฉากบริเวณสำนักพระกนิษฐา ส่วนที่ 3
องก์ที่ 2 ฉากที่ 3 หน้า 99 ส่วนที่ 4 องก์ที่ 2 ฉากที่ 2 หน้า 169

ข) เปลี่ยนบทร้องคู่เป็นบทเจรจา พระบาทสมเด็จพระมงกุฎ
เกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเปลี่ยนบทร้องคู่ระหว่างนางศกุนตลา กับท้าวทุษยันต์ ในส่วนที่ 3
องก์ที่ 2 ฉากที่ 3 ทำนองเพลงขับลับปลาท้าวว่า

ศกุนตลา. ดูลีนารำคาญพระชานูเข้า ช่างมาเฝ้าเข้าชวนกวนนักรหนา
ทุษยันต์. เพราะความรักเจ้าแก้วแววตา จึงหาฤกลาเกี่ยวกวนแม่ชวนใจ
ศกุนตลา. เป็นสตรีเช่นนี้ลำบากแถม
ทุษยันต์. ฟรุ้งแก่งหยาวสาวเมื่อไหร่
ศกุนตลา. ถาแม่วาพระประสงคจ้านงใจ เหตุไฉนไม่รอขอมุขี

ฯลฯ

เป็นบทเจรจา ส่วนส่วนกลอนเหมือนเดิมทุกประการ

ค) เปลี่ยนความ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว
ทรงพระราชนิพนธ์กาพย์ยานี 11 เพลงสร้อยรำเท้าตอนสุดท้ายของศกุนตลาส่วนที่ 3
ว่า "ในวันประเดิมเริ่มปี จงรักภักดี ถวายพระพรราชา" เพราะทรงมุ่งหมาย
จะจัดแสดงในวันปีใหม่ แต่เนื่องจากทรงจัดแสดงในวันปีใหม่นั้นไม่ได้ จึงทรงเปลี่ยน
ความตอนนี้ในส่วนที่ 4 เป็น "ทุกคนเกษมเปรมบริดี จงรักภักดี ถวายพระพรราชา"

ง) เพิ่มบทเจรจา พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว
ทรงเพิ่มบทเจรจาในส่วนที่ 4 ให้อาวมากกว่าในส่วนที่ 3 จำนวน 2 แห่ง คือ
แห่งที่ 1 ส่วนที่ 3 เริ่มองก์ที่ 2 ฉากที่ 1 ด้วยเพลงช้า

เมื่อนั้น

โอมศกุนตลามารศรี ฯลฯ

และเพลงหรม

กลางไพรไก่อแก้วแจ้วเสียง
ฝูงนกต่างตนนิทรา

ส่งศัพท์สำเนียงก้องป่า
โกกีก้ากุก้องกังวาล

ฯลฯ

ต่อด้วยเพลงราย

ลูกจากเตียงน้อยค่อยไป ปลุกพี่ทราวมวยทั้งสอง ฯลฯ

แล้วจึงถึงบทชมโฉม

นี้ดูบุตรีพระคาบส งามหมดหาใครจะเปรียบได้ ฯลฯ

ในส่วนวนที่ 4 พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตัดออกทั้งหมด ให้ชมโฉม
เลขที่เดียว แล้วต่อด้วยบทเจรจาซึ่งยาวมากกว่าในส่วนวนที่ 3

แห่งที่ 2 ส่วนวนที่ 3 เริ่มองก์ที่ 3 ฉากที่ 1 ด้วยบทเจรจาระหว่าง
อนุสุยา ปิยวาท และโคตมี นำไปถึงเรื่องพระทรวาสคาบส ในส่วนวนที่ 4 พระบาท
สมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเปลี่ยนเป็นเริ่มด้วยบทร้องของนางศกุนตลาอัน
ไพเราะจับใจ ทำนองสรภัญญะ ที่ว่า

อากรูมะบันดาล	อุประหารประหัตถุ
ชานอยละหอยอยู่	ณ พะนีสพะนาลี
หางองค์พระยอดรัก	วรอัถกะสามี
โศกศัลยะพันทะวี	กลขีพะจะวายวาง
อาองค์พระทรงชัย	อุรพลันจะจิตจาง
ลิ้มรักสมัคหมาง	กัศะกุนตะธาตาย

ฯลฯ

แล้วต่อด้วยบทเจรจาที่ยาวกว่าในส่วนวนที่ 3

ในการเปรียบเทียบศกุนตลาส่วนวนที่ 3 กับส่วนวนที่ 4 ในด้านวรรณศิลป์
จะสังเกตได้ว่า ส่วนวนที่ 4 มีความกะทัดรัดมากกว่าส่วนวนที่ 3 ทั้งนี้เพราะพระบาท
สมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงยุบฉาก 2 ฉาก และทรงตัดบทร้องบางตอนออกไป
ในการที่ทรงตัดแปลงบทเจรจาที่เป็นร้อยให้เป็นกาพย์และกลอนแปดนั้น ทำให้คำประพันธ์
ในส่วนวนที่ 4 ไพเราะเพราะพริ้งกว่าส่วนวนที่ 3 โดยเฉพาะอย่างยิ่ง บทร้องคำฉันท
ทำนองสรภัญญะ ในตอนเปิดฉากองก์ที่ 1 ของตอนที่ 2 นั้นไพเราะเพราะพริ้งเป็นอย่าง
ยิ่ง ด้วยเหตุดังกล่าวนี้ จึงสามารถสรุปได้ว่า ศกุนตลาส่วนวนที่ 4 มีคุณค่าทางด้าน
วรรณศิลป์มากกว่าส่วนวนที่ 3 ซึ่งไม่ได้นำไปใช้แสดงเลย

พระราชนิพนธ์บทละครเรื่องศกุนตลาแสดงให้เห็นถึงพระปรีชาสามารถทาง
ด้านอักษรศาสตร์ของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นอย่างดียิ่ง และการที่

ศกุนตลามีถึง 4 ส่วนนั้นก็เป็นเรื่องแสดงให้เห็นว่า พระองค์ทรงเอาพระทัยใส่ในผลงานชิ้นนี้เป็นอย่างมาก อย่างที่ไม่เคยปรากฏในผลงานพระราชนิพนธ์เรื่องอื่นใดของพระองค์เลย ทั้งนี้ อาจจะเป็นเพราะทรงเห็นว่า บทละครเรื่องอภิชฌานศกุนตละของ กาลิதาสเป็นละครนาฏกะที่เป็นที่นิยมแพร่หลายที่สุดของชาวยุโรปก็ได้ พระองค์จึงทรงพิถีพิถันและปรับปรุงแก้ไขให้ศกุนตลาฉบับของพระองค์เป็นฉบับที่ดีที่สุดเท่าที่จะทรงทำได้

การปรับปรุงแก้ไขศกุนตลาจากบทละครรำเป็นบทละครร้อง จากส่วนที่ 1 ไปจนถึงส่วนที่ 4 นั้น เป็นการเปลี่ยนเนื้อเรื่องบางตอน เปลี่ยนชื่อตัวละคร เปลี่ยนความ เปลี่ยนคำ เปลี่ยนเพลง และเปลี่ยนบท ซึ่งทำให้ศกุนตลาแต่ละส่วนมีความเป็นหนึ่งไม่ซ้ำกันคือ

ส่วนที่ 1 ส่วนคนเดียว ที่มีบทพระพุทราสาตาสบนเวตี

ส่วนที่ 2 ส่วนคนเดียว ที่มีบทท้าวทุษยันต์มอบพระธำมรงค์ให้แก่นางศกุนตลา

ส่วนที่ 3 ส่วนคนเดียว ที่มีบทร้องโต้ตอบระหว่างท้าวทุษยันต์กับนางศกุนตลา ทำนองเพลง "ซันพลับพลา"

ส่วนที่ 4 ส่วนคนเดียว ที่มีบทร้องคำฉันท์อันไพเราะทำนองเพลง "สรภัญญะ"

พระราชนิพนธ์บทละครเรื่องศกุนตลา นอกจากจะมีความสำคัญในด้านของความเป็นงานวรรณกรรมชิ้นเอกของไทยแล้ว ยังมีความสำคัญในชีวิตส่วนพระองค์ของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวด้วย บทละครเรื่องศกุนตลา ตอนที่ 2 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดแสดงในงานรื่นเริงของทวยนาครดุสิตธานี เมื่อวันที่ 29 ธันวาคม พ.ศ. 2463 และผู้ที่แสดงเป็นตัวนางศกุนตลา คือ นางสาวเครือแก้ว อภัยวงศ์ อายุ 15 ปี ภายหลังได้เปลี่ยนชื่อเป็นคุณสุวัฒนา บทละครเรื่องศกุนตลา ตอนที่ 1 ได้จัดแสดงเมื่อวันที่ 10 สิงหาคม พ.ศ. 2467 จัดแสดงในงานพระราชพิธีสถาปนาศกุนตลา (ดึกดำบรรพ์) คนแรกของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวขึ้นเป็นเจ้าจอมสุวัฒนา¹

ด้วยเหตุนี้เอง พระราชนิพนธ์บทละครเรื่องแบบละครดึกดำบรรพ์เรื่องศกุนตลา จึงมีเพียงแต่เป็นงานวรรณกรรมชิ้นเอกของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเท่านั้น หากผู้ที่แสดงเป็น "ศกุนตลา" บนเวทีละคร ยังได้มาเป็น "ศกุนตลา" ตัวจริงของพระองค์ด้วย

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 217.